

MEGJEGYZÉSEK A PATAKI VÁRAK DOLGÁBAN

DÉTSZY MIHÁLY

A Herman Ottó Múzeum XXXV–XXXVI. Évkönyvében Dr. Janó Ákos a sárospataki Rákóczi Múzeum nyugalmazott igazgatója *Újabb szempontok a sárospataki vár építéstörténetének kezdeteihez* címmel – méltatva a Patakról vallott régebbi téves nézeteiket és hiedelmeket cáfoló tanulmányaimat – bírálta újabb megállapításaimat.¹ Főképpen két kérdésben vitatta írásaimat,² és ismertette saját gondolatait. Egyrészt vitatta az 1445. évi pataki békeokmányban említett, az egyik ottani kolostorból kialakított legkorábbi erősség, „fortalitium” általam írt azonosítását a ferences monostorral, és az erősséget a domonkos kolostorral igyekezett azonosítani. Másrészt a Vöröstorony építésének idejét illető – korábbi feltevéseimet elvető –, újabb datálásomat utasította el, és a torony 15. század végi építése mellett tört lándzsát.

Bírálatait és feltevéseit az 1988-ban tragikusan elhunyt kiváló történész, egykori pataki diák, *Szűcs Jenő* 1987 őszén a pataki vár előadótermében tartott, Janó Ákos által magnetofonszalagra felvett, a cikkben kivonatolva és átfogalmazva ismertetett előadására hivatkozva írta meg saját elképzeléseivel és következtetéseivel együtt. Ahogyan Szűcs Jenőről írta: „Tőle vártuk, hogy munkájával Détszy kutatásait továbbviszi, annak eredményeit hitelesíti, vagy más szempontból kiegészíti. Éveket töltött a forrásanyag megismerésével, az adatok újraértékelésével, új értelmezésével”.

Feltehetően szerencsésebb, egyben hitelesebb is lett volna, ha Janó Ákos kivonatolva ismertetés helyett a magnetofonszalagon megőrzött előadást publikálja, mert ahogyan írja, „látva Détszy Mihálynak a vár építéstörténetét illető állásfoglalását, és Szűcs Jenőnek az előadásban elhangzott, ettől eltérő következtetéseit, a véleménykülönbségek esetleges kiegyenlítése érdekében Szűcs Jenőt kértem fel a Détszy-kézirat (Sárospatak vára és urai 1526–1616, akkor még más címmel) lektorálására. Ő lektori jelentésében nem érintette a kettőjük közötti véleménykülönbséget, nagyra értékelve Détszy kutatásainak jelentőségét, csak formai észrevételekre hívta fel a szerző figyelmét, s engem is arra intett, hogy mint szerkesztő hagyjam a dolgozatban a szerző véleményének szabad kifejtését”.

Köszönettel tartozom Janó Ákosnak felkéréséért és megbízásáért, hogy megírjam a pataki vár történetének első szakaszát, de Szűcs Jenő emlékének is, aki lektorként javasolta, hogy ne „népszerű jelleggel”, hanem tudományos igényű, jegyzetelt formában kerüljön kiadásra a könyv. Ugyanakkor cáfolnom kell Janó Ákos fent idézett állítását a Szűcs Jenő és közötttem felmerült véleménykülönbségekről. Ennek bizonyítására idézem Szűcs Jenő 1988. augusztus 11-i keltezésű lektori véleményének alábbi részletét: „...le kell szögezmem, hogy – helyenkénti egyenetlensége ellenére – a munkát szakmai szempontból elsőrendűen kitűnőnek tartom, mely meglepően sok új adatot, eredményt és

1 HOMÉvk. XXXV–XXXVI. Miskolc 1997. 35–58.

2 *Détszy Mihály*: Hol állt a középkori sárospataki vár? HOMÉvk. VI. Miskolc 1966. 177–197.; *Détszy Mihály*: Sárospatak. Corvina, Bp. 1968.; *Détszy Mihály*: Sárospatak vára és urai 1526–1616. Sárospatak, 1989.

plauzibilis következtetést tartalmaz, kezdve azon az inimmár határozottan formulázott állásponton, hogy (Détshy írásaiban eddig óvatosan megengedett lehetőséggel szemben, hogy a Vöröstorony esetleg középkor végi, legalábbis alapjaiban a Pálócziakhoz köthető) a torony és az erődítés egy időben készült, Perényi Péter vállalkozása, s ezt a körülményeket megvilágító több, eddig ismeretlen adattal támasztja alá. Minthogy történetesen az elmúlt év nagy részét a Patak középkori történetére való adatgyűjtéssel, a D1 és Df emberileg lehetséges feltárásával töltöttem, magam is perdöntő biztonsággal tudom már állítani, részint a Pálóczi-birtoklástörténet részleteinek tisztázásával, részint közvetlen adatokkal, hogy az 1480-as évek óta szereplő castrum Patak, Sárospatak a Hécén állt, így tehát eredményeink egybevágóak. De az elmúlt két év falkutatásai is perdöntően igazolják – Feld István szíves szóbeli közlései, valamint munkabeszámolója szerint –, hogy a Vöröstorony fala és a kőfaragványok egyszerre készültek. Détshy ezt az érv csoportot, noha nyilván ismeri, fel sem használja, valószínűleg azért, mert még nem került publikálásra...” Szücs Jenő ezután részletes, jobbára stiláris észrevételeket tett, amelyeket túlnyomó részben elfogadtam, és könyvemben érvényesítettem. Végül így fejezte be lektori véleményét: „A kéziratot akkor is javasolnám – bizonyos stiláris átfésülés után – kiadásra, ha a jelen formájában maradna. A jegyzetelten átdolgozott variánst azonban a legmelegebben és a legmagasabb fokú lelkesedéssel javaslom kiadásra”.

Janó Ákos is megemlíti, hogy könyvem „eredményeit és végkövetkeztetéseit”, ti. hogy a Vöröstorony Perényi Péter parancsára 1534–1537 között épült, a torony helyreállítását segítő kutatók (ti. Feld István régész és munkatársai) elfogadták, de annak pontatlanságait is továbbvitték”.³ De hogy mik voltak ezek a pontatlanságok, azt nem részletezi.

Janó Ákos vitatja korábbi tanulmányomban olvasható megállapításomat, hogy az 1445. évi pataki békeegyezményben említett „az ottani kolostorból csinált és készített erősség” a város északi végén állott ferences monostorral azonosítható.⁴ Mint írja: „Itt azonban el kell térnünk Détshy feltételezésétől, sőt biztosan kell állítanunk, hogy ez nem így van. Miért nem valószínű, sőt kizárt, hogy erről a ferences kolostorról van szó? Először is az a kolostor ebben az időben működő kolostor volt... Egy működő kolostort ebben az időben már nem alakítottak át várrá, másrészt teljesen értelmetlen lenne, hogy ha már átalakították volna, akkor azt mégis átadják egy virulens szerzetesrendnek, hogy abból kolostor legyen”.⁵

Hogy vajon működött-e és milyen állapotban volt akkoriban a ferences kolostor, arról Carvajal pápai legátus három évvel később, 1448. június 25-én a Pálócziak kérésére a magyarországi őbszerváns ferencesek vikáriusának írt levele tájékoztat, amelyben a kolostornak a mariánus ferencesektől való átvételére kérte fel.⁶ A levél szövege, amely tudtommal eddig kiadatlan, magyarra fordítva az ottani viszonyokról így szól: „A Patak nevezetű mezővárosban van egy bizonyos kolostor a boldogságos Szűz Mária tiszteletére, amelyet régtől fogva szép számban lakták Szent Ferenc rendjének testvérei, akik által ott az isteni szolgálat ünnepélyesen szokott elvégeztetni. Alapításának ideje óta megannyi szép klenódiával, kelyhekkal, keresztekkel és a mondott szertartásokhoz szükséges kegyzerekkel és egyéb javakkal ellátott és megajándékozott. Aminek idejében a hírneves magyar királyságnak megannyi mágnása és nemese abban maguknak sírhelyet

3 Janó Ákos (továbbiakban J. Á.) i. m. 56.

4 Détshy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? 182.

5 J. Á. i. m. 41.

6 Magyar Ferences Levéltár, Gyöngyösi zárda oklevéltára XLVI. Felsorolva címevel az oklevéltár címjegyzékében (Bp. 1936.)

választottak, és alamizsnájukkal a mondott monostor nagyszámú fráterét szokták eltartani. Az utóbbi időben azonban az ott lakó fráterek rendezetlen és feslett életvitele miatt a mágnások és nemesek, valamint más világi férfiak a fráterektől visszahúzódva semmilyen rokonszenvet nem tanúsítottak irányukban, és így az utóbbi néhány esztendőben az alamizsnák elfogyván, a nevezett monostor néptelenné, és az efféle fráterektől elhagyottá vált, és még a kánoni órákat sem tartják meg ottan. Elannyira, hogy gyakorta csupán egy, néha – bár ritkán – a mondott szerzet két fráttere időzik benne, és azok is – ahogy a közhit tartja, többnyire a kolostoron és kerítésén kívül kószálnak. Amiért is a nemes Pálóczi urak alázattal könyörögtek nekünk, hogy a mondott monostornak, amely napról napra romladozik, épületeivel meg építményeivel romba dőléssel fenyeget, és amelynek klenódiukai nagyobb részét szétszórták, alkalmas orvoslásáról gondoskodni méltóztassunk, nehogy frátereink, de még világiak ittlakásától is megfosztassék”.

A kolostornak a levélben leírt romladozása és elnéptelenedése hihetővé teszi, hogy azt néhány évvel korábban Perényi János – Pálóczi Simont támadva – elfoglalja és körítő falait megerősítse, vagy éppen a kolostor már korábban megindult lezülése bátorította elfoglalására és erősítésére.

Janó Ákos valószínűbbnek tartja, hogy Perényi János a város déli végén állott domonkosrendi kolostort erősítette, miután szerinte az már a 15. században kiürült. Ez a feltevés jogos, de semmivel sem bizonyított. A kolostor ugyan nem ürült ki a 15. században, sőt még 1526-ig bizonyítottan működött. Javait és adóját 1494–95-ben felsorolják. 1508-ban Estei Hippolit egri püspök helynöke 50 dénárt adományozott helyreállítására, miután az templomostul leégett. Majd 18 évvel később, 1526. július 25-én kegyura, Pálóczi Antal Mohácsra készülöben, végrendeletében 50 forintot hagyott az „alsó kolostor” Szent Domonkos templomára. Janó Ákos joggal következtetett a „felső kolostor” 15. századi elnevezésből az 1526-ban valóban előforduló „alsó kolostor” elnevezésre.⁷

Egyértelműen tehát nem dönthető el, melyik kolostort erősítette Perényi János, régészeti ásatás hiányában az sem, hogy hol állt a domonkosok kolostora. De legkevésebbé valószínű, hogy a belső vár közvetlen közelében, a 17. századi eredetű volt trinitárius kolostor helyén, ahol annak helyreállításakor végzett ásatás során nem bukkantak a domonkos kolostor nyomaira.⁸

Janó Ákos a kolostor kérdésével kapcsolatban még a következőket írja: „Nagyon valószínűtlen, hogy Pálóczi László a ferences kolostort alakította volna át, miközben ott volt egy kúriája”. Joggal kétli ezt, miközben kizárja, hogy a ferences kolostorról volna szó, hiszen nem Pálóczi, hanem Perényi János erősítette az egyik kolostort, Pálóczi pedig csak 21 évvel később erősítette királyi engedéllyel hécei kúriáját.⁹

Janó Ákos számára a Vöröstorony építésének ideje a legfontosabb kérdés. Mint írja: „Magát az erősítést, amit Perényi Péter 1534-ben elkezdett, elsősorban a külső vár kialakítására koncentráta. A Vöröstoronynek korábbinak kellett lenni, mivel a külső falak értelmetlenné teszik a lőrészeket, amelyek a Vöröstoronyban már megvoltak”.¹⁰ Az alsó szintnek a könyvemben közölt alaprajza világosan mutatja, hogy a toronynak a vá-

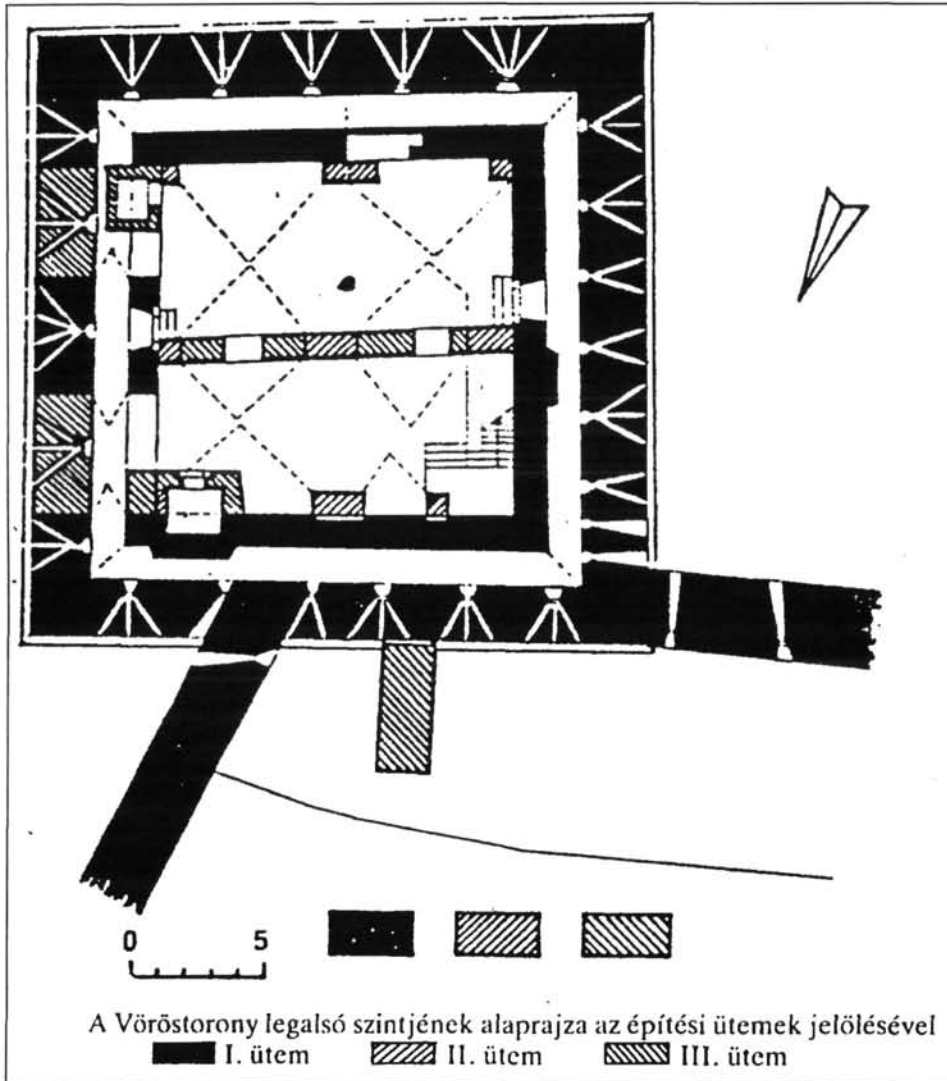
⁷ Szombathy János: *Historia Scholae... Sáropatakiensis*, (Sp. 1860.) a királyi jövedelmek 1494–95. évi jegyzéke; 1508. dec. 9. Estei Hippolit egri udvartartásának számadásai, Modena, levéltár, filmen a MOL filmtárban; „Dedi monachis ordinis Sancti Dominici residentibus in Sáropatak, quorum claustrum cum ecclesia combustum est amore dei denarios 50; Pálóczi Antal végrendelete, MOL DI. 82732: „Item ad reformacionem Ecclesiae claustris inferioris S. Dominici in Pathak legamus fl 50.”

⁸ J. Á. i. m. 44. Téves az a megállapítás, hogy „a dominikánus kolostorok mindenütt keletelt épületek voltak”.

⁹ J. Á. i. m. 42.

¹⁰ J. Á. i. m. 50.

rosfal csatlakozásai melletti lőrésai a többi két-három- és négyágútól eltérően – egyetlen kétágút kivéve – egyágúak, és irányuk a csatlakozó városfalak síkját követi. Az teljesen kizárt, hogy ezeket utólag alakították át a körülbelül 3,5 m vastag toronyfalban. Azt pedig, hogy a lőrésekben elhelyezett szakállas puskákkal a külső terepen közelítő ellenséget mennyire lehetett tűz alá venni, a megváltozott terepviszonyok mellett ma már nehéz megítélni.

Nem világos, hogy Janó Ákos milyen „kerítő falakat” emleget a lőrésekkel kapcsolatban. A torony déli oldalától induló, az „Olaszbástya” falai alatt áthúzódó és a külső

terepen folytatódó, csak alapjaiban megmaradt vékony kőfal egykori rendeltetését nem ismerjük, az a toronynál kétségtelenül korábbi.¹¹

Janó Ákos a torony alsó lőrésével kapcsolatban ezeket írja:¹² „Hogy a torony bejárata előtt tágas udvart képezhessenek, s az akkor már korszerűtlen és kényelmetlen lakótorony helyett a főúr számára a belső várban új lakóhelyet, palotát építhessenek, a toronyt körülvevő árok e szakaszát feltöltötték, így a lőrések föld alá kerültek. Mindez Perényi Péter időszakában történt”. Majd az „Olaszbástyáról”, azaz a torony körüli „párkányról” írja: „Egész belső terét szintén feltöltötték, a torony alsó lőrésora itt is a föld alá került”. Valójában a torony körüli ásítás és földkitermelés során a leletanyag kora alapján is bebizonyosodott, hogy a betöltésekre a 19. század első felében került csak sor.

Janó Ákos a torony 15. századi építését a legelső szinten látható, két egymástól eltérő profilú és méretű gótikus ajtókerettel is igyekszik bizonyítani. Kétségtelen azonban, hogy ezeket a torony építése során másodlagosan építették be. A középtér keleti oldalán látható díszesebb tagolású ajtókeret mását a Szt. Erzsébet utca 20. számú ház kapualjában láthatjuk eredeti helyén. A másik, egyszerű, élszedett keretű ajtó másait megtalálhatjuk a várban, és vélhetően 16. századiak. Hasonlóan a loggia hátfalában látható, 1506 évszámú, reneszánsz profilú ajtókeretet is másodlagosan építették be mai helyére a múlt századi ábrázolásokon látható, a torony és a városfal közötti szegletben állott kerek árnyékszékatorony ma már befalazott bejáratául.¹³

„A várnak és az egész városnak az 1528-i ostrom kapcsán történt lerombolásáról szóló adatok hitelesen igazolják, hogy olyan várról van szó, amit Perényi Péter átalakított, továbbépített, de semmiképpen nem ő volt az építtetője” – írja Janó Ákos.¹⁴ Csak-hogy az egész város 1528. évi lerombolásáról nem szólnak a források, csak a város felső, északi szélén, a Hécén állott vár ostromáról és pusztulásáról. Serédi Gáspár felsőmagyarországi kapitány 1528. június 24-én Mezőzomborból írta meg az egri püspöknek, hogy előző nap katonáival Zomborról, tehát dél felől Patakra érkezve, már a város közepén figyelmeztették, hogy a várat az ellenség körülzárta. Ezért kicsalta a mezőre, és megfutamította őket, majd ezután jutott el, nyilvánvalóan a város északi végén, a Hécén állott várba, amely röviddel ezután ostrom során pusztult el.¹⁵ Nincs tehát az a képzeletbeli vár, amit Perényi később átalakított és továbbépített.

„Érdekes és figyelemre méltó” – írja Janó Ákos, „hogy a vár meglétére utaló adatok mindig a város alsó részét birtokló ághoz kapcsolódnak. Ez is igazolja, hogy a vár említéskor nem a hécei udvarházra, hanem az alsó részen lévő erősségre kell gondolnunk. Lehetett-e ez a megerősített volt domonkos rendház, vagy valamilyen újabban létrejött, az akkori vár fogalmának inkább megfelelő, korszerűbb építmény meglétével kell számolnunk?”¹⁶ Nem derül ki, miért „az alsó részen lévő erősségre kell gondolnunk”, amilyenről nem szólnak az adatok és források, és nem arra, amire van egyértelmű, hiteles adat.

„Détshy számos fontos 15. század végi és 16. század eleji adatot használt fel a várral kapcsolatosan, de mind egyértelműen a hécei kúriára vonatkoztatta. Számára ez természetes”.¹⁷ Nos, miután Mátyás király 1465. évi oklevelében engedélyezte Pálóczi

11 J. Á. i. m. 50.

12 J. Á. i. m. 50.

13 J. Á. i. m. 46.

14 J. Á. i. m. 46.

15 *Détshy* i. m. (1988) 8. Serédi 1528. június 24-i levele.

16 J. Á. i. m. 45.

17 J. Á. i. m. 45.

Lászlónak, hogy pataki kúriáját – amelyet 1461. évi kiváltságlevelében a Héccén állónak nevezett –, vár módjára megerősítse, és más pataki várra vonatkozó forrás nem ismeretes – eltekintve az 1445-ben egyetlenegyszer említett „fortalitium”-tól –, bátran azonosíthatjuk a 15. század végi és 16. század elejei forrásokban említett Patak várát a hécei várkastéllyal. Ennek egykori helyét és alakját *J. Dankó Katalin* régész ásatása és publikációja tisztázta.¹⁸ Mint idéztük, 1988. évi lektori véleményében Szűcs Jenő is elismerte, hogy a „castrum Patak” a Héccén állt.

„A toronynak és a palotaszárnynak, amely a hármás árkád belső oldalának évszáma szerint 1541-ben (valójában 1540-ben) készült el, egyidejű építése ellen szól a két építmény célszerűsége és feltételezett rendeltetése is” – írja Janó Ákos.¹⁹ De vajon ki állította ezek egyidejű építését. Egyébként a hármás árkád nem az eredeti helyén és nem eredeti teljes alakjában látható a jelenlegi helyén, évszáma szerint sem épült egyidejűleg a toronnyal. Ezt az ún. Perényi-szárnyat, amelyet 1540 és 1542 között kezdtek építeni, már Perényi Gábor fejeztette be 1563-ban, amit az udvar felőli eredeti helyén látható ablaknak verses felirata tanúsít:

„Regia fundavit quae tecta Perenius heros,
Jam Gabriel decorat, parce Christe precor. 1563.”

(„Ezt a királyi lakot, mit a hős alapíta Perényi,
Gábor díszíti már, Krisztusom oltalmazd. 1563.”).

„Nyitva maradt még a kérdés, hogy az 1482-től gyakran előforduló Pálóczi László és utódai birtokát képező középkor végi vár okleveles adatai nem vonatkoztathatók-e az 1444-ben átalakított volt dominikánus kolostor helyén továbbfejlesztett erősségre... amit az emlékezet (egy 1580. évi tanúvallomás) alsó várként őrzött meg”²⁰ ... Janó Ákos továbbszövi a feltevéseket. Ez lenne az 1529-ben az eperjesi bírónak (és nem általa) írt levélben említett Bodrog-parti „pallacium”, ami nem jelent „erődített udvarházat vagy épenséggel várat”. Ez az erősség Janó Ákos szerint „a már fennálló Vöröstorony korábbi épülete lehetett”, lehetett szerinte a dominikánus kolostor is, „de semmiképpen nem lehetett a Détshy által feltételezett hécei udvarház”.²¹ Ezt nem is feltételeztem. Nyilvánvaló, hogy a Bodrog partján állott „pallacium” nem lehetett a magaslaton, a Bodrogtól távol álló hécei várkastély. Korábban valóban feltételeztem azt, hogy ez az általam akkor még korábbinak vélt Vöröstorony is lehetett.²² Érdekes adalékkal, ha talán nem is okvetlenül perdöntő bizonyítékul szolgálhat arra, hogy a Vöröstorony nem épült 1534 előtt, a Perényi Gábor halála utáni évben, 1568. április 21-én a királyi tulajdonná lett pataki uradalom udvarbírája, Soklyosy András által Kassára a Szepesi Kamarának küldött alábbi jelentése:²³ „Állva mi elénkben Daru Lukács pataki polgár az ű feleségével, Erzsébet asszonnyal egyetemben és az Csomó György gyermekivel, prókatorával egyetemben úgy mint fölpörös, tön ilyen feleletet: Hogy mikoron úgymond az Nagyságos Prini Pétör Patakot elfoglalta volna, szálla be az mi atyánk házában, ki Csomó Pálé volt volna, én pedig Erzsébet asszony és Csomó György (kinek árvái kegyelmetek előtt vannak) Csomó Pál gyermeki voltunk, és az házban laktunk. Az nagyságos Prini Pétör mikoron az mi házunkban beszállott volna, minket az házból kikülde. Nagy sokszor kenyörgöttünk ű

18 *J. Dankó Katalin*: A sárospataki castellum kutatása. *Castrum Bene* 2. 1990. 217–225. Bp. 1992.

19 *J. Á. i. m.* 51.

20 *J. Á. i. m.* 51.

21 *J. Á. i. m.* 52.

22 *Détshy Mihály*: Adalékok Perényi Péter sárospataki várépítkezésének és mestereinek kérdéséhez. *Ars Hungarica* 1987/2. 123.

23 MOL NRA 1067/28.

nagyságának, hogy az házat el ne idegenítené. mert mi vagyunk vérek benne, de mindenkor azt mondotta, hogy el nem veszi tőlünk. Mikor kedig Pest alá indula, akkor is könyörgöttünk. Akkor azt felelé ű nagysága, hogy im meg jüvök, el nem veszem tületek úgy mond, hanem jó választok leszen. Ez idő alatt adá Szabó Bálintnak az házat... Szabó Bálint meghala. és az ház kézről kézre kezde menni.” Utoljára Balzaráti Vitus János prédikátor és Perényi Gábor orvos vette meg, ill. kapta urától a házat, akitől a bíróság előtt Daru Lukács, mint Csomó Pál veje követelte azt vissza, mivel „Doctor uram idegen az házban”. Balzaráti erre többek között így felelt: „Harmincnégy esztendeje, hogy Patakot rakták, az időtül fogva ez ház mind az úr számára volt”. Miután a tárgyalás 1568-ban zajlott, a vár építését valóban 34 évvel korábban, 1534-ben kezdték.

A felperes előadásából nem derül ki, vajon szerinte mikor foglalta el Perényi Patakot, és „szállta be” Csomó Pál házába, kiküldve a benne lakókat. Feltételezhető, hogy nem egyik alárendeltje, jobbágya házában szállt volna meg, ha rangjához méltó és igényes szállás állt volna rendelkezésére, mint a Vöröstorony, ami eszerint sem állt még 1534-ben.

BEMERKUNGEN ZUR FRAGE DER BURGEN IN SÁROSPATAK

Die Streitschrift reagiert auf den Artikel von Ákos Janó im Jahrbuch XXXV–XXXVI: Neuere Gesichtspunkte zu den Anfängen der Baugeschichte der Burg zu Sárospatak. Janó bestritt die jüngsten Datierungen und Feststellungen von Détschy die Entstehungszeiten dreier Festungen bzw. Burgen zu Sárospatak betreffend. Janó identifiziert das 1445 ein einzigesmal erwähnte befestigte Kloster mit dem nach 1526 völlig verschwundenen Kloster der Dominikaner, gegenüber dem in seinen Grundmauern noch bestehenden der Franziskaner. Weitere Streitpunkte sind die Lokalisierung des 1528 zerstörten Burgschlosses, schließlich die Entstehungszeit des bis auf heute erhaltenen Wohnturms, des Roten Turms des gegenwärtigen Schlosses. Détschy beharrt auf seine urkundlich belegte Datierung 1534 gegenüber Janó's unbelegten früheren Zeitpunkt betreffende Behauptung.

Michael Détschy